Indian Journal of Social Sciences and Literature Studies
Vol. 8, Issue 1, March 2022
ISSN 2349-5634 (Print) ISSN 2455-0973 (online)

महा वद्यालयीन ता सका तत्वावरील व कंत्राटी प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष आ ण सुस्थिती

(Family Conflict and Wellbeing among CHB and Contractual Lecturer)

डॉ. बालाजी दगाजी राऊत
सहा. प्राध्यापक
मू. जे. महा वद्यालय, जळगाव

प्रा. डॉ. सी. पी. लभाने,
वभाग प्रमुख
मू. जे. महा वद्यालय, जळगाव

सारांश -

सदर संशोधनात ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष आ ण सुस्थिती या संकल्पनांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. कौटुंबिक संघर्ष मापनासाठी गटमन Gattman यांची Conflict Scale चा वापर करण्यात आला. सुस्थिती मापानासाठी डॉ. सुरेश वर्मा आ ण अनिता वर्मा यांची PGI General Wellbeing या चाचणीचा उपयोग करण्यात आला. संशोधनासाठी एकूण 80 प्राध्यापकांची (उत्तर महाराष्ट्र वद्यापीठाशी संलग्न असलेल्या महा वद्यालायातील) निवड करण्यात आली यात ता सका तत्त्वावरील 40 (20 महिला 20 पुरुष) व 40 कंत्राटी / करार तत्वावरील (20 महिला 20 पुरुष) प्राध्यापकांचा समावेश होता त्यांचा वयोगट 25 ते 35 इतका होता सदर नमुना निवडीसाठी स्तरीय अनियत नमुनाचयन पद्धतीचा वापर करण्यात आला. नमुना निवडीनंतर मध्यमान, प्रमाण वचलन, व ' ' चाचणी या संख्याशास्त्रीय तंत्रांचा माहिती वश्लेषणसाठी उपयोग करण्यात आला. निष्कर्ष - ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष यात लक्षणीय फरक आढळून आला. तसेच ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीमध्ये यात लक्षणीय फरक आढळून आला नाही.

प्रमुख संकल्पना - कौटुंबिक संघर्ष, सुस्थिती आ ण ता सका तत्वावरील व कंत्राटी प्राध्यापक.

प्रस्तावना -

सद्यपरिस्थितीत वाढलेली स्पर्धा, बेरोजगारी असमायोजन या गोष्टींचा व्यक्तीच्या कौटुंबिक संघर्ष यावर तसेच सूस्थितीवर कळत-नकळत परिणाम होताना दिसतो. तसेच कौटुंबिक संघर्ष आ ण सुस्थिती या घटकांचा परिणाम व्यक्तीच्या मान सक स्वास्थ्य आ ण ताणतणाव या घटकांवर होताना दिसतो. मागील काही वर्षात शासनाचे महा वद्यालयीन प्राध्यापकांची भरती केलेली नाही आ ण त्यामुळे जे प्राध्यापक ता सका तत्त्वावर आ ण कंत्राटी स्वरूपावर अनेक वर्षापासून काम करीत आहेत त्यांच्या कौटुंबिक संघर्ष सूस्थितीवर या गोष्टींचा परिणाम होताना दिसून आलेला आहे. या परिस्थितीचा वचार करता संशोधकाने ता सका तत्त्वावर व स्वरूपावर कार्यरत असणाऱ्या प्राध्यापकांनी मधील कौटुंबिक संघर्ष आ ण सुस्थिती या संकल्पनांचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

कुटुंब

मानव हा समाजशील प्राणी आहे. कुटुंब हा त्याचा सर्वात पहिला समाज आहे. कुटुंब ही समाजातील सर्वात जुनी आ ण लव चक संस्था आहे पृथ्वीवरील मानवी जीवनाच्या सुरुवातीपासून लोकांनी भावनिक शारीरिक आ ण आ र्थक आधार शोधण्यासाठी स्वतः कुटुंबामध्ये गटबद्ध केले आहे. अ लकडच्या काळात सामाजिक संशोधकांनी कुटुंब संस्थेच्या अस्ताचे भाकीत केलेले असले तरी कुटुंबाचे स्वरूप बदलत जात आहे. एकत्र कुटुंब पद्धती पासून वभक्त कुटुंब पद्धती वक सत होत आहे. त्यामुळे कुटुंबातील मतभेद आ ण संघर्ष वाढतांना आपण बघत आहोत.

कुटुंब संघर्ष

कौटुंबिक जीवनात कधीतरी सर्वात प्रस्था पत आ ण सुसंस्कृत कुटुंबांनाही संबंधांमधील समस्यांना तोंड द्यावे लागते जेव्हा ववादास्पद परिस्थिती उद्भवू शकते तेव्हा कुटुंबातील सदस्यांचे वेगवेगळ्या वषयांना भन्नमती कंवा वश्वास असतात इतर वेळी समाजामुळे संघर्ष निर्माण होऊ शकतात.

कौटुंबिक संघर्ष हे पुढील कारणामुळे निर्माण होऊ शकतात.

1) वश्वास - कुटुंबातील नातेसंबंधांमधील वश्वास कमी झाल्यामुळे कुटुंबातील सदस्यांमध्येमध्ये असुर क्षततेची भावना निर्माण होते व त्यामुळे सुद्धा कौटुंबिक संघर्ष निर्माण होऊ शकतो.

2) अपेक्षा- अनेकदा कुटुंबातील सदस्य जेव्हा एखाद्या सदस्याकडे दीर्घकालीन अपेक्षा इतरांपेक्षा वेगळे असतात व पूर्ण होऊ शकतात नसल्यामुळे कौटुंबिक संघर्ष वाढू शकतात.

3) संप्रेषण आभाव - आज कुटुंबामधील संवाद कमी झाला आहे पण पाटील सदस्य त्यांना पुरेसा वेळ देऊ शकत नाही त्यामुळे संप्रेषनाचा अभाव निर्माण होऊन कुटुंब समस्या निर्माण होऊ शकतात.

सुस्थिती / - -

समाधानाची व्यक्तिनिष्ठ भावना, आनंद, जीवनातील अनुभव आ ण कामाच्या ठिकाणी एखाद्याच्या भू मकेची, उपलब्धीची भावना, उपयुक्तता, आपलेपणा इत्यादीची व्यक्तिनिष्ठ भावना म्हणजे सुस्थिती होय .

या गोष्टींचे वस्तुनिष्ठ मूल्यमापन करणे कठीण आहे, म्हणून 'व्यक्तिनिष्ठ' कल्याण या शब्दावर भर दिला जातो. प्रतिकूल परिस्थितीत ते चांगले राखले जाऊ शकते आ ण उलट अनुकूल परिस्थितीत गमावले जाऊ शकते. हे भौतिक/शारीरिक परिस्थितीशी संबं धत आहे परंतु त्यावर अवलंबून नाही.

पूर्व संशोधन आढावा

अजय कुमार आ ण नीलम (२०१६) यांनी शाळेचा प्रकार, त्यांच्या नोकरीचे स्वरूप आ ण नोकरीतील समाधान या संबंधात महिला शक्षकांमधील कार्य-कौटुंबिक संघर्ष या वषयावर संशोधन केले. या संशोधनात त्यांना असे दिसून आले क, खाजगी शाळेत कंत्राटी स्वरुपात कार्य करणाऱ्या महिलांचे कार्य-कौटुंबिक संघर्ष हे शासकीय शाळेत कार्यकरणाऱ्या महिलांपेक्षा अ धक दिसून आले.

एन. एस. डोंगरे (२०१८) यांनी ता सका तत्वावरील व कायमस्वरूपी प्राध्यापकांमधील चंता पातळीचा अभ्यास केला. यात त्यांना ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या प्राध्यापकांची चंता पातळी कायमस्वरूपी प्राध्यापकांपेक्षा अ धक दिसून आली. पुरुष प्राध्यापकांपेक्षा स्त्री प्राध्यापकाची चंता अ धक दिसून आली.

संशोधन पद्धती

ध्येय - उत्तर महाराष्ट्र वद्यापीठाशी संलग्न असलेल्या महा वद्यालायातील ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष व सुस्थिती यांचा अभ्यास करणे .

उद्दिष्टे -

१) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष अभ्यास करणे .
२) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीचा अभ्यास करणे .

गृहीतके -

१) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष यात लक्षणीय फरक आढळून येईल
२) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीमध्ये यात लक्षणीय फरक आढळून येईल

साहित्य -

१) Conflict Style Scale - गटमन Gattman यांनी वक सत केलेल्या संघर्ष शैली मापणीचा कुटुंब संघर्ष शैलीचे मुल्यांकन करण्यासाठी उपयोग करण्यात आला. या चाचणीत एकूण चार प्रकारच्या संघर्षाचे मापन केले गेले (, , ,)

२) PGI General Wellbeing - डॉ. सुरेश वर्मा आ ण अनिता वर्मा यांची २० वधाने असलेली सामान्य सुस्थिती मापन चाचणीचा उपयोग करण्यात आला.

परिवर्तके -

स्वतंत्र परिवर्तके-

अ) प्राध्यापक प्रकार

१) ता सका तत्वावरील महा वद्यालयीन प्राध्यापक

२) कंत्राटी/ करारतत्वावरील महा वद्यालयीन प्राध्यापक

ब) लंग - १) पुरुष २) महिला

अवलंबी परिवर्तके-

१) कौटुंबिक संघर्ष, २) सुस्थिती

नमुना -

एकूण 80 प्राध्यापकांची (उत्तर महाराष्ट्र वद्यापीठाशी संलग्न असलेल्या महा वद्यालायातील) निवड करण्यात आली यात ता सका तत्त्वावरील 40 (20 महिला 20 पुरुष) व 40 कंत्राटी / करार तत्वावरील (20 महिला 20 पुरुष) प्राध्यापकांचा समावेश होता त्यांचा वयोगट 25 ते 35 इतका होता सदर नमुना निवडीसाठी स्तरीय अनियत नमुनाचयन पद्धतीचा वापर करण्यात आला.

संख्याशास्त्रीय प्रयोजन - मध्यमान, प्रमाण वचलन, व ‘ ’ चाचणी या संख्याशास्त्रीय तंत्रांचा माहिती वश्लेषणसाठी उपयोग करण्यात आला.

संख्याशात्रीय वश्लेषण -

गृहीतके -

1) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष यात लक्षणीय फरक आढळून येईल ?

तक्ता क्र. ०१ ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष

	Type Of Teacher	N	Mean	Std. Deviation		t	Sing. Level
Family Conflict	CHB	40	11.9000	3.28790	78	4.08	0.01
	Contractual	40	9.2000	2.58397			

तक्ता क्रमांक ०१ मध्ये ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्षाचे माध्यमान, प्रमाण वचलन आ ण '' मुल्य दर्शवले आहे.

ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्षचा मध्यमान ११.९० प्रमाण वचलन ३.२८ तर कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्षचा मध्यमान ९.२० प्रमाण वचलन २.५८ असून त्याचे गणनात्मक '' मुल्य ४.०८ इतके आले आहे हे '' ०.०१ या पातळीवर सार्थ आहे. म्हणजेच ता सका तत्वावरील व कंत्राटी / करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष यात लक्षणीय फरक दिसून आला.

2) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीमध्ये यात लक्षणीय फरक आढळून येईल ?

तक्ता क्र. ०२ ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थिती

	Type f Teacher	N	Mean	Std. Deviation	Df	t	Sing. Level
wellbeing	CHB	40	10.5500	3.47851	78	1.29	N.S
	Contractual	40	9.5500	3.41152			

तक्ता क्रमांक ०२ मध्ये ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीचे माध्यमान, प्रमाण वचलन आ ण '' मुल्य दर्शवले आहे.

ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीचा मध्यमान १०.५५ प्रमाण वचलन ३.४७ तर कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीचा मध्यमान ९.५५ प्रमाण वचलन ३.४१ असून त्याचे गणनात्मक '' मुल्य १.२९ इतके आले आहे हे '' कोणत्याही पातळीवर सार्थ नाही. म्हणजेच ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीत लक्षणीय फरक दिसून आला नाही.

निरीक्षणे आ ण चर्चा

गृहीतके -

१) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष यात लक्षणीय फरक आढळून येईल ?

ता सका तत्वावरील व कंत्राटी / करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष यात लक्षणीय फरक दिसून आला. ($t = 4.08$, $df = 78$; $p < 0.01$) सदर गृहीतक स्वीकारण्यात येते. याचा अर्थ असा क, कंत्राटी/करार तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांपेक्षा ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांचे कौटुंबिक संघर्ष अ धक दिसून आले. संशोधकामते ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या प्राध्यापकांचे मानधन हे सहा महिन्यापेक्षा अ धक काळानंतर प्राप्त होते, प्रत्येक वर्षीच्या नियुक्तीत अस्तिरता असते अश्या कारणांमुळे कंत्राटी / करार तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांपेक्षा ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांचे कौटुंबिक संघर्ष अ धक दिसून आले. एकत्रित सर्व गुणाकांचा वचार करता असे दिसून आले क, ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/करार तत्वावरील कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांचे कौटुंबिक संघर्ष हे सर्वसामान्य पातळीपेक्षा अ धक दिसून आले.

२) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीमध्ये यात लक्षणीय फरक आढळून येईल ?

ता सका तत्वावरील व कंत्राटी / करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीत लक्षणीय फरक दिसून आला नाही. ($t = 1.29$, $df = 78$; $p > 0.05$) सदर गृहीतक नाकारण्यात येते. याचा अर्थ असा क, ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या व कंत्राटी/ करार तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांच्या सुस्थितीत पातळी हि सर्वसामान्य पातळी पेक्षा कमी दर्जाची आढळून आली. संशोधकामते ता सका तत्वावर आ ण कंत्राटी तत्वावर कार्य करणाऱ्या प्राध्यापकांना शासनाने पूर्णपणे भारती प्र क्रया नकेल्यामुळे अनेक वर्षापासून कमी कवा तुटपुंज्या मानधनावर कार्य करावे लागत आहे त्यामुळे त्यांची सुस्थिती सर्वसामान्य पातळी पेक्षा कमी दर्जाची आढळून आली.

निष्कर्ष -

१) कंत्राटी/ करार तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांपेक्षा ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांचे कौटुंबिक संघर्ष अ धक दिसून आले. एकत्रित सर्व गुणाकांचा वचार करता असे दिसून आले क, ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करार तत्वावरील कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांचे कौटुंबिक संघर्ष हे सर्वसामान्य पातळीपेक्षा अ धक दिसून आले.

२) ता सका तत्वावरील व कंत्राटी / करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील सुस्थितीत लक्षणीय फरक दिसून आला नाही. परंतु ता सका तत्वावर कार्य करणाऱ्या व कंत्राटी/ करार तत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांच्या सुस्थितीत पातळी हि सर्वसामान्य पातळी पेक्षा कमी दर्जाची आढळून आली.

शपारशी -

सदर संशोधन महा वद्यालायातील ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष व सुस्थिती व ८० प्राध्यापकांचा नमुना घेवून करण्यात आले आहे जर महाराष्ट्रातील इतर वद्यापीठ क्षेत्रातून अ धक नमुना घेवून व इतर (उदा. मान सक स्वास्थ, चंता, सामाजिक, कौटुंबिक समायोजन) संकल्पना सोबत संशोधन केल्यास अ धक चांगले निरीक्षणे येवू शकतील.

मर्यादा -

सदर संशोधन उत्तर महाराष्ट्र वद्यापीठाशी संलग्न असलेल्या महा वद्यालायातील ता सका तत्वावरील व कंत्राटी/ करारतत्वावर कार्य करणाऱ्या महा वद्यालयीन प्राध्यापकांमधील कौटुंबिक संघर्ष व सुस्थिती करिता मर्यादित आहे.

संदर्भ -

Ajay Kumar Attri & Neelam, (**2016**) 'Work-Family Conflict Among Female Teachers In Relation To Type Of School, Their Nature Of Job And Job Satisfaction.' International Journal of Educational Research Studies, VOL-II, ISSUE- X, 792-800.

Dongare N S. (2018). A Study of Anxiety among CHB and Permanent Teachers in Shirpur Tahasil. International Journal of Indian Psychology 6 (5), DOI: 10.25215/0605.205, DIP: 18.01.205/20180605